

Janusz Mariański. Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021. Lublin: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Nauk Społecznych, 2022, ss. 524

[rec. Cyprian Rogowski*]

ORCID: 0000-0002-7382-2203

Vechta, Niemcy]

Książd prof. Janusz Mariański, wybitny uczony, socjolog religii, socjolog moralności i znawca katolickiej nauki społecznej, odznaczony najwyższą godnością akademicką, tytułem doktora *honoris causa* Uniwersytetu Śląskiego, jest autorem kolejnej bardzo interesującej monografii na temat wartości moralnych w świadomości maturzystów puławskich.

Zanim przejdę do omówienia jego najnowszej publikacji, skieruję uwagę na ogólną refleksję nad tą problematyką w literaturze przedmiotu w wymiarze międzynarodowym. Zagadnienia związane z wartościami moralnymi podejmowane są aktualnie w różnych gremiach naukowych. Pojęcia i sądy wartościujące, zwłaszcza moralne, jak podkreślają socjologowie, nie są obiektywne i nie są z zasady powszechnie obowiązujące. Koncepcje wartości są raczej zależne m.in. od uwarunkowań kulturowych, historycznych, szczególnie od materialnych oraz indywidualnych preferencji.

Kryzys liberalnej demokracji, wszechobecny rasizm, nadmierna eksploatacja przyrody i rozprzestrzenianie się populizmu podążają za schematem samozaburzenia się człowieka. W obecnej rzeczywistości globalnego świata zaprzeczenie obowiązujących wartości wydaje się wszechobecne. Ale w powyższym kontekście warto zwrócić uwagę na przemyślenia Markusa Gabriela, najbardziej znanego na świecie niemieckiego filozofa współczesności, który

* Ks. prof. dr hab. Cyprian Rogowski, Universität Vechta, Niemcy; e-mail: cyprianrogowski@wp.pl.

odważnie broni uniwersalnych wartości podstawowych i pokazuje, dlaczego są one nienegocjowalne, dotyczą wszystkich istot ludzkich i powinny być traktowane jako podstawa ludzkiego życia. Autor w swoim podręczniku filozoficznym wyartykułował szkic oświecenia przeciwko nihilizmowi wartości naszych czasów (Gabriel, 2021).

Warto też zaznaczyć, że badacze coraz częściej zastanawiają się nad tym, jak kształtują się wartości w naszej świadomości. Czy my dostrzegamy wartości, czy one nas? Czy kształtujemy takie wartości jak: tolerancja, godność człowieka, szacunek dla życia, uczciwość, równość, sprawiedliwość społeczna, czy też jesteśmy przez nie kształtowani? Jakie są warunki wstępne, aby wartości kształtowały się w świadomości i wchodziły w zachowania? Czy warunkiem koniecznym są pewne uwarunkowania społeczne lub zdolności indywidualne? Przy jakich okazjach tworzą się wartości w jednostce? Czy zdrowie nabiera znaczenia tylko wtedy, gdy człowiek jest chory? Czy tolerancja staje się ważna dopiero wtedy, gdy ktoś jest traktowany nietolerancyjnie?

Odpowiedzi na tak postawione pytania są relewantne zwłaszcza z perspektywy przedmiotowej i interdyscyplinarnej. Przedstawiciele nauk przyrodniczych, filozofii, teologii, religioznawstwa, pedagogiki szkolnej, pedagogiki społecznej, nauk o wychowaniu, dydaktyki wychowania fizycznego, nauk o sporcie, etyki i sztuki analizują możliwości edukacji wartości w swoim przedmiocie i pytają o efekty synergii we współpracy z innymi przedmiotami. Udzielają oni różnych odpowiedzi na postawione wyżej pytania, ale wszyscy są zdania, że wychowanie do wartości jest subiektywnym procesem samokształcenia.

Książkę prof. Janusz Mariański w ostatnim czasie podejmuje niezwykle interesującą refleksję wokół problematyki wartości moralnych, zwłaszcza w środowisku młodzieży w Polsce. Jak wspomniano wyżej, recenzowana monografia dotyczy wartości moralnych w świadomości maturzystów puławskich. Jest to raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021. Jak zaznacza prof. Józef Baniak, jeden z recenzentów wydawniczych tej publikacji, przemiany religijności z przełomu XX i XXI wieku nie były procesem jednorodnym i jednokierunkowym. W pewnym stopniu kształtowały się one odmiennie od przemian religijności i moralności młodzieży, jakie zachodziły w tym czasie w katolickich krajach Europy Zachodniej.

W strukturę obszernej publikacji ks. Mariańskiego wchodzi (poza wstępem, zakończeniem, wykazem skrótów, bibliografią, notą bibliograficzną i kwestionariuszem ankiety) osiem rozdziałów.

Autor podejmuje rozważania wokół założeń teoretycznych i metodologicznych badań w ramach socjologii. Koncentruje się najpierw na samym pojęciu wartości moralnych. Socjologia rozumie przez nie najczęściej to wszystko, co wiąże się z pozytywnymi emocjami, co skupia na sobie pragnienia i dążenia jednostek i czego one jako „rzeczy” cennej poszukują na co dzień. Są to *pozytywne wartości codzienne*. Następnie zarysowuje główny problem badawczy i hipotezy badawcze, opisując metodę i sposób przeprowadzenia badań oraz przybliży demograficzno-społeczną charakterystykę zbadanej młodzieży.

Bardzo interesujące jest zagadnienie podstawowych orientacji moralnych. Książka Mariański nawiązuje tu do istotnej cechy transformacji moralnej w nowoczesnych czy ponowoczesnych społeczeństwach, które cechuje utrata absolutnej ważności wartości i norm moralnych, szczególnie tych związanych z religią. W tym kontekście autor konstatuje, że o akceptowanych wartościach i normach decyduje ostatecznie jednostka, która kieruje się bardziej własnymi opcjami niż tymi narzuconymi przez religijne wzory myślenia i działania. Na tle problematyki ogólnych orientacji moralnych i preferencji obowiązków w świadomości badanych osób autor stawia pytanie o stosunek do norm judeo-chrześcijańskiego Dekalogu. Chociaż przykazania Dekalogu są jeszcze – mimo pewnych zmian – uznawane przez większość badanych Polaków za zdecydowanie lub umiarkowanie wiążące, to ogólnie wobec Dekalogu przyjmowane są postawy selektywnej akceptacji. Jedne z przykazań są bardziej, inne mniej akceptowane albo nawet odrzucane. Niespełna dwie trzecie maturzystów puławskich mniej lub bardziej konsekwentnie („zdecydowanie wiążące” lub „częściowo wiążące”) aprobuje aksjologiczne podstawy moralności wyrażone w Dekalogu, a co czwarty ankietowany wyraźnie je odrzuca lub wątpi w ich moc wiążącą („zdecydowanie nieważne” lub „trudno powiedzieć”).

Socjologowie wydają się potwierdzać, jak podkreśla ks. Mariański, uogólnioną konstatację Sławomira H. Zaręby opartą na wynikach jego wieloletnich badań empirycznych: „można zaryzykować stwierdzenie, że okres ostatnich blisko dwudziestu lat ujawnia specyficzną dynamikę moralności polskiej młodzieży. Tym samym otwierają się przed nami horyzonty moralności przyszłych, ale już dorosłych Polaków, dla których tradycyjnie utrwalony kodeks ocen i postępowania nie musi być już nadrzędny i niekwestionowany. Mamy dziś do czynienia ze zjawiskiem ścierania się polskiego tradycjonalizmu w sferze moralnej z wartościami liberalnymi lansowanymi przez postmodernizm” (s. 125).

W związku z powyższym relewantne są tu kwestie wartości podstawowych i orientacji życiowych maturzystów puławskich. Autorowi chodzi przede wszystkim o wartości wspólne, uznawane niemal przez wszystkich, bez których nie mogłoby istnieć społeczeństwo (tzw. wartości podstawowe). To one są źródłem kryteriów ocen w rozeznaniu rzeczywistości, są to takie dobra, które czynią życie ludzkie cennym i godnym. Ksiądz Mariański obrazuje funkcjonowanie niektórych wartości podstawowych w świadomości maturzystów puławskich i zwraca uwagę na ich rozumienie (treść), jak i na uznawaną wyższość jednych wartości nad drugimi (preferencja). W Polsce wartości podstawowe stanowią ważny problem społeczny i moralny. Podobnie jest w innych krajach, które zmierzają do demokracji. Ważne jest zatem poznanie, które z wartości podstawowych zajmują naczelne miejsce w świadomości młodzieży, zarówno na płaszczyźnie „operacyjnej” (to, co jest w rzeczywistości), jak i pod kątem normatywnym (rzeczywistość postulowana). Autor podkreśla, że wartości podstawowe są drogą do pełni realizacji człowieczeństwa, ale także do społeczeństwa bardziej sprawiedliwego, humanitarnego i bardziej pokojowego. Kościół katolicki akcentuje bardzo silnie transcendentny wymiar osoby ludzkiej, której źródłem i celem jest sam Bóg.

Rozważając problematykę orientacji życiowych maturzystów, ks. Mariański stwierdza, że orientacja życiowa przejawia się nie tylko w sferze deklaratywnej, ale ma też przełożenie na realną działalność jednostki. Na podstawie przeglądu licznych stanowisk autor zaznacza, że orientacja życiowa nie jest trwałym konstruktem przypisanym jednostce na stałe. Podkreśla jednocześnie, że w okresie transformacji społecznych i dogłębnych kryzysów mogą się nasilać rozbieżności między uznawanymi i realizowanymi wartościami. Socjologia powinna między innymi rozpoznawać czynniki, które utrudniają i ułatwiają urzeczywistnianie uznawanych systemów aksjologicznych. Terażniejszy stan aksjologiczny młodego pokolenia Polaków nie wystarcza, aby określić przyszły jego kształt. Badania socjologiczne, dotyczące maturzystów z połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia i z końca drugiej dekady XXI wieku, wskazują na trend osłabienia niektórych podstawowych orientacji moralnych, które dawniej miały silne zakorzenienie w tradycji. Ksiądz Mariański konstatuje, że rozpad tradycyjnych wartości i norm moralnych to tylko częściowa prawda o kondycji moralnej społeczeństwa polskiego, a całościowa prawda w tym wymiarze nie mieści się tylko w gestii i kompetencjach socjologów. Należy uwzględnić również ważny głos wy-

chowawców, pedagogów, psychologów, doradców życiowych, duchownych, etyków itp.

Bardzo ważny aspekt recenzowanej publikacji dotyczy rodziny jako podstawowej wartości. Autor wskazuje bardzo wyraźnie, że jeżeli rodzina pozostaje w świadomości Polaków wartością naczelną, to jej pojmowanie ulega stopniowo zmianie zarówno w sferze świadomości, jak i w zachowaniach codziennych. Odchodzenie od tradycyjnej moralności seksualnej jest tak znaczne, że można mówić o swoistego rodzaju rewolucji obyczajowej, a nawet moralnej. Dotychczasowe badania socjologiczne potwierdzają, że pewne postawy i zachowania ludzkie oceniane przez Kościół katolicki jako naganne etycznie są w opinii wielu Polaków (również katolików) wartościowane w pewnych okolicznościach jako pozytywne. Można przyjąć, że pluralizm wartości i norm dość łatwo przekształca się w permisywizm, a nawet relatywizm moralny. W tym kontekście ks. Mariański zadaje pytanie, czy w warunkach gwałtownych zmian społeczno-kulturowych mamy jeszcze do czynienia z kontynuacją, czy też może z przełomem w przekazie wartości prorodzinnych.

Autor monografii, na płaszczyźnie omawianej problematyki, podejmuje także refleksję wokół rodziny rozumianej jako środowisko wychowania moralnego. Tradycyjna rodzina była grupą złożoną z osób połączonych stosunkiem małżeństwa i relacją rodzice–dzieci. Obecnie natomiast, w warunkach rozwijającego się pluralizmu społeczno-kulturowego i indywidualizacji stylów życia, słabnie oddziaływanie rodziny, a coraz wyraźniej zaznaczają się indywidualne decyzje, wybory i opcje. Jeżeli nawet w pewnym sensie wartość rodziny jako wspólnoty życia i miłości jest ogólnie podkreślana, to sama rodzina jako instytucja staje się bardzo labilna, zanikają też tradycyjne struktury rodziny. Współczesny kryzys rodziny jako instytucji odpowiedzialnej za wychowanie młodego pokolenia pociąga za sobą poważne konsekwencje dla całego społeczeństwa. Jak słusznie zauważa ks. Mariański, przyznając rodzinie pierwszeństwo w realizacji zadań wychowawczych, nie można nie dostrzegać wpływu innych instytucji, jak: szkoły, grupy koleżeńskie, organizacje społeczne, mass media, Kościół. Brak koordynacji między instytucjami edukacyjnymi może prowadzić do destrukcji, osłabienia skuteczności oddziaływania rodziny, a nawet do dezintegracji osobowości wychowywanych dzieci.

Recenzując bardzo ważną publikację ks. Mariańskiego, warto zwrócić uwagę na ostatni rozdział, w którym autor podejmuje konstruktywne rozważania na temat nowych problemów bioetycznych w narracji społecznej. Bioetyka

wypowiada się w sprawie eugenicznej sztucznej prokreacji, zapłodnienia pozaustrojowego homogenicznego i heterogenicznego, klonowania, macierzyństwa zastępczego, eutanazji, transpłciowości i wielu innych zagadnień związanych z życiem ludzkim. Postawy młodzieży polskiej uczęszczającej do szkół średnich wobec wybranych problemów bioetycznych są zróżnicowane. Kwestie bioetyczne, takie jak: zapłodnienie pozaustrojowe *in vitro*, klonowanie istot ludzkich, zmiana płci i eutanazja, są w zróżnicowany sposób oceniane przez młodzież szkolną. Mniej niż trzecia część badanej młodzieży szkolnej w 2017 roku (próba ogólnopolska) zgadzała się w sprawach bioetycznych ze stanowiskiem Kościoła, najmniej w odniesieniu do zapłodnienia pozaustrojowego *in vitro* i eutanazji, i tylko co szósty maturzysta puławski. Wiele wskazuje na to, że znaczna część młodzieży polskiej rozpatruje omawiane wyżej kwestie bioetyczne nie tyle z moralnego, ile praktycznego, technicznego i pragmatycznego punktu widzenia.

Wśród studentów polskich stanowisko Kościoła katolickiego w pełni popierała tylko zdecydowana mniejszość badanych: zapłodnienie pozaustrojowe *in vitro* – 7,4%, klonowanie ludzi – 35,5%, zmiana płci – 41,1%, eutanazja – 20,2%. Ci respondenci wyraźnie dezaprobowali tego typu działania z religijnego i moralnego punktu widzenia. Przeciętny wskaźnik ustosunkowania się do powyżej wskazanych czterech kwestii bioetycznych kształtował się następująco: dopuszczalne – 32,0%, to zależy – 26,1%, niedopuszczalne – 26,0%, trudno powiedzieć – 10,8%, brak odpowiedzi – 5,1%. Łączny wskaźnik dwóch pierwszych odpowiedzi charakteryzujący studentów polskich był nieco wyższy (58,1%) niż młodzieży szkolnej (53,7%) i nieco niższy niż młodzieży maturalnej z Puław (60,5%). Jak podkreśla autor, badania socjologiczne na temat klonowania ludzi, zmiany płci są jeszcze nieliczne, znacznie więcej jest ich w odniesieniu do zapłodnienia pozaustrojowego *in vitro*, a zwłaszcza eutanazji.

Obserwując rozwój społeczeństw zachodnich, jak również społeczeństwa polskiego od 1989 roku, można zauważyć, co potwierdzają również badania socjologiczne przedstawione w monografii ks. Mariańskiego, że podporządkowują się one zdecydowanie wewnętrznej logice subsystemu gospodarczego. Jak destrukcyjnie takie patrzenie wpływa na porządek innych subsystemów w społeczeństwie, widać między innymi na przykładzie systemu edukacji. Fakt, że dobrobyt ludzki ostatecznie musi znajdować się w centrum wysiłków wszystkich subsystemów społecznych, powoduje, że w prowadzonych dyskursach pomijane są bardzo często aspekty duchowe (niematerialne) będące

elementami kultury, którą człowiek tworzy. Nie wolno zapominać o tym, że to one są wiążące dla szeroko rozumianego humanizmu i jego rozwoju.

Treści zawarte w recenzowanej publikacji ks. Mariańskiego mogą być niewątpliwie inspirujące dla podmiotów edukacyjnych. Konieczne jest tu refleksyjne spojrzenie na wszystkie problemy związane z szeroko rozumianym wychowaniem współczesnego młodego pokolenia do podstawowych wartości. Kościół, karmiąc się przesłaniem Ewangelii, powinien zintensyfikować dyskusje, zarówno w wymiarze teoretycznym, jak i praktycznym, wokół istotnych miejsc przekazu religijnego. Przemiany ustrojowe, a także społeczne i kulturowe oddziałują w dużym stopniu na religię i funkcjonowanie Kościoła. Kościół nie może pozostawać obojętny wobec instytucji politycznych, gospodarczych, naukowych i edukacyjnych, które dystansują się coraz bardziej od jego wpływów, co sprawia, że doświadcza on w nowoczesnym i spluralizowanym społeczeństwie osłabienia autorytetu moralnego. Kościół powinien na nowo określić swoje stanowisko zarówno wobec instytucji życia publicznego, jak i poszczególnych grup społecznych. Lansowana bardzo często przez środowiska liberalne teza, że Kościół nie powinien mieszać się do polityki, jest z gruntu fałszywa, ponieważ jego orędzie ma charakter społeczno-etyczny i wypływa z samej Ewangelii. Kościół musi się zaangażować w obronę wartości uniwersalnych, nawet podejmując ryzyko ostrej krytyki.

Konkludując, bardzo polecam monografię ks. prof. Mariańskiego szczególnie tym, którzy troszczą się o wychowanie dzieci i młodzieży. Ta niezwykle interesująca lektura powinna być wyzwaniem dla wszystkich środowisk edukacyjnych, przede wszystkim w obliczu postępującego nieustannie pluralizmu wartości w Europie i świecie oraz związanego z nim relatywizmu religijno-moralnego.

Bibliografia

- Gabriel, M. (2021). *Moralischer Fortschritt in dunklen Zeiten: Universale Werte für das 21. Jahrhundert*. Berlin: Ullstein Taschenbuch Verlag.
- Mariański, J. (2022). *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994–2021*. Lublin: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Nauk Społecznych.